

Om fremmede folks sæder og skikke

– betydningsbærende strukturer i 1700-tallets rejsebeskrivelser

Af Esther Fihl

I den europæiske historieopfattelse har fortidens relation til nutiden undergået flere forandringer siden kristendommens indførelse. Grundsubstansen er imidlertid stadigvæk uforandret, idet den bygger på den selv samme kosmologiske antagelse, at fortiden kan bruges til at udsige noget om nutiden, og at vi med nutidens begreber kan analysere fortiden. Indenfor den moderne humanistiske videnskab mener vi på trods af de mange oversættelsesproblemer også at være i stand til at trænge ind i datidens kulturer eller semantiske universer, der i forhold til hinanden er afgrænset af en bestemt tid og i et givet geografisk rum.

Dette uadskillige forhold mellem fortid og nutid må imidlertid ikke opfattes som blot et objektivt givet faktum, men har at gøre med bestemte mentale strukturer grundfæstet i vores europæiske, kristne kosmologi.

Både historievidenskaben og antropologien arbejder med analytiske rekonstruktioner af forgangne eller nutidige samfund i eller udenfor Europa. Antropologiens objekt har dog traditionelt været de såkaldt primitive kulturer, og konfrontationen med de fremmede verdensopfattelser har måske især indenfor denne faggren været med til at skærpe opmærksomheden omkring eksistensen af anderledes måder at strukturere »virkeligheden« på. Med andre ord, at der eksisterer andre syn på forholdet mellem »nutid« og »datid« end vores egen europæiske, som altså må have sine rødder i en blandt mange kosmologier. Hvordan historien på lokalt eller globalt plan har set ud, kan derfor ikke alene udledes af de tilgængelige kilder, men rummes i og for sig allerede implicit som teoretisk mulighed i

den bestemte historieopfattelse, der lægges til grund, og som også i sidste ende definerer, hvilke historiske efterretninger, der kan betragtes som »kilder«.

I den sammenhæng har flertallet af 16-, 17- og 1800-tallets danske rejsebeskrivelser betragtet som historiske kilder længe haft en noget tilbagetrukket skæbne.

Indenfor historievidenskaben synes man at have anset disse beretninger for at være mere eller mindre personligt farvede vurderinger af forholdene i forskellige oversøiske områder, eksempelvis i Vestindien, Ostindien, på Grønland eller på Guldkysten af Afrika, hvor Danmark i en årrække havde besiddelser. Det har været vanskeligt i disse fortællinger at finde oplysninger, der eksempelvis kunne bruges til at kvantificere den danske handels omfang i kolonierne. Derfor har man – med god grund – for det meste anset beretningerne som sproglige udtryk – eller som en art historisk selvartikulation – for en given person, som har indtaget en ganske bestemt position indenfor det danske koloni- eller missionsvæsen.

Antropologisk brug af danske rejsebeskrivelser har fundet sted i forsøget på at analysere såkaldte ikke-europæiske samfund, hvor nogle af beretningerne må siges at indeholde efterretninger om det fremmede, før-koloniale samfund og de ændringer, som det er undergået i interaktionen med de europæiske kolonimagter i området. Men her har antropologerne ofte måttet gøre den samme kildekritiske iagttagelse, som faghistorikerne så ofte før dem har gjort, nemlig at disse fortællinger som regel siger mere om forfatteren selv og hans egen kultur, end de siger om de frem-

---

Esther Fihl, f. 1953, mag.art. i etnografi, kandidatstipendiat ved afdeling for Etnografi og Socialantropologi ved Århus universitet.

mede folk, hvis sæder og skikke han forsøger at fremstille.

Den tidlige danske rejselitteraturs beskrivelser af fremmede folk og kulturer i andre verdensdele indeholder i sagens natur nogle af de første udtryk for vores reaktion på mødet med en kulturel anderledeshed. Mærkværdigvis er der i forskellige behandlinger af humanvidenskaben og antropologiens opkomst herhjemme og i udlandet en tendens til at overse de europæiske rejseberetningers betydning eller til blot at omtale dem som en art database for oplysningstidens ideer om det menneskelige samfunds udvikling og mangfoldighed.

Den såkaldte før-antropologiske fase »etnografer« gjorde i deres beskrivelser af de fremmede folk og kulturer brug af en række begreber og forestillinger, hvis indhold kunne relateres til deres egen og deres læses kendskab til universet. »De fremmede« blev så at sige inkorporeret i det eksisterende verdensbillede, og undervejs i denne assimilationsproces blev gamle betegnelser så som »barbar«, »hedning«, »vild«, m.fl. undertiden forsynet med et nyt indhold – eller det gamle indhold levede videre i nye betegnelser som »primitiv«, »underudviklet« m.fl. Forestillinger, som knytter sig til disse gamle betegnelser for »de fremmede«, kan som en slags datid endog siges at findes i nutidige forestillinger om det eksotiske og kulturelt fremmedartede – også indenfor den institutionelle antropologi.

En af de måder, rejseberetningerne mest tydeligt søgte at inkorporere »de fremmede« på i vores eget europæiske verdensbillede, var ved at relatere dem til vores egen historiske og mytiske fortid. Fremstillinger af den kulturelle anderledeshed for dens egen skyld var uhyre sjældne.

Forfatterne bevægede sig i grænselandet til det ukendte og fremmedartede, der søgtes beskrevet og gjort forståeligt for den danske/europæiske læser. I denne, hvad man kunne kalde den europæiske kulturs spejling i de

fremmede kulturer, vil det måske være muligt at finde nye perspektiver på vores egen opfattelse af de ovenfor omtalte uadskillige forhold mellem det, vi beregner som henholdsvis fortid og nutid.

I det følgende skal der således gøres et indledende forsøg på at behandle et par beretninger fra de danske kolonier som en art sproglig artikulation af bestemte betydningsstrukturer grundfæstet i den europæiske, kristne kosmologi.

Indiens »arme Hedninge« og Afrikas »ædle Vilde«

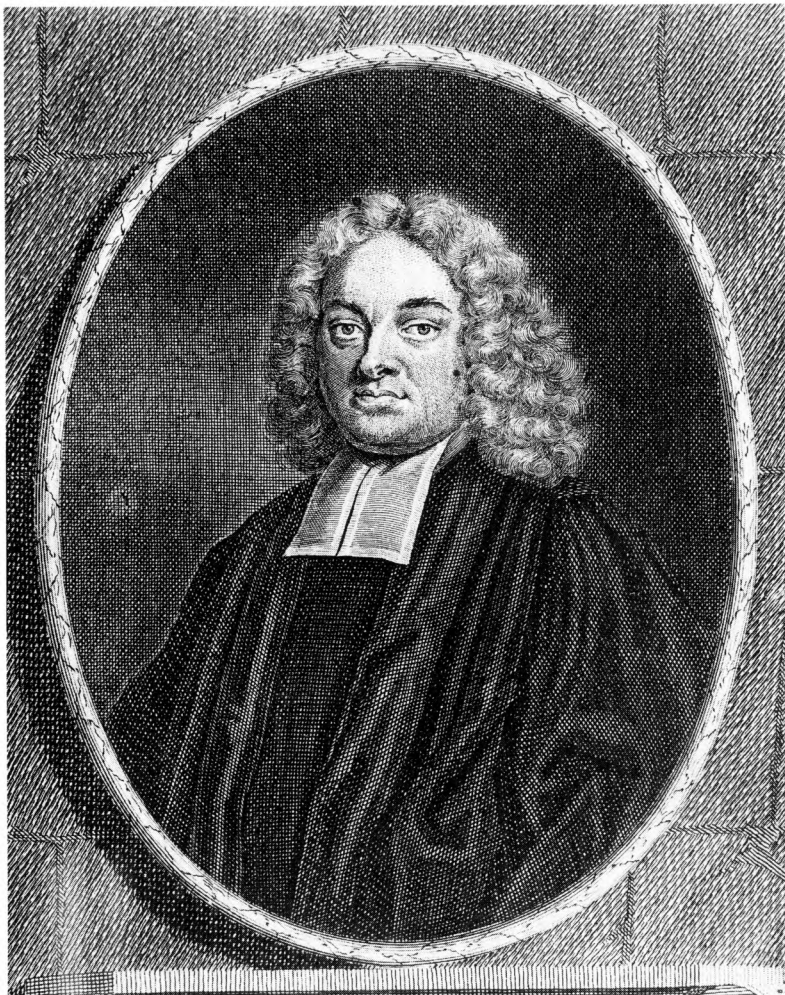
Blandt rejsefortællingerne fra de danske oversøiske besiddelser er der flere, der tiltrækker sig stor opmærksomhed i deres samtid. Til denne kategori hører Bartholomäus Ziegenbalgs skrifter fra Tranquebar i Indien fra begyndelsen af 1700-tallet og lægen Poul Erdmann Iserts afrikanske og vestindiske rejsebog fra slutningen af 1700-tallet. Deres beretninger blev læst med stor interesse i danske intellektuelle og kirkelige kredse, men opnåede også popularitet i udlandet.

Den danske mission i Tranquebar regnes for at være den første protestantiske mission i verden. Om arbejdet blandt Tranquebars indfødte tamilske befolkning aflagde Ziegenbalg fra missionens begyndelse i 1706 og frem til sin død i 1719 løbende beretninger til den danske konge og til den pietistiske missionsledelse i Halle i Tyskland. Derudover forfattede han flere »monografier« om tamilerne sæder og skikke samt om den hinduistiske gudelære.¹

Den danske mission fulgtes med opmærksomhed ude omkring i Europa. Allerede tidligt kom missionsarbejdet til at fungere i økonomisk henseende som et fællesforetagende mellem den danske krone og kirkelige kredse i England og Tyskland.²

Indholdet af Ziegenbalgs skrifter stemte imidlertid ikke altid overens med de forventninger, som missionsledelsen satte til den

1. Ziegenbalg 1709, 1711, 1713, 1719, 1720, 1930 samt uddrag af »Der Königl. Dänischen Missionarien aus Ostindien eingesandte ausführliche Berichte«, (»Hallische Berichte«) 1718ff.
2. Nørgaard 1977.

Bartholomäus Ziegenbalg, missionær i Tranquebar i Indien fra 1706-1719. Hallische Berichte, I del 1718.

type litteratur, som skulle udsendes i Europa til oplysning om missionærernes opbyggelige arbejde blandt hedningerne i Ostindien. Flere af værkerne blev stærkt censureret før deres udgivelse, mens andre ikke opnåede at blive trykt i samtiden.³

Set med nutidens øjne forekommer Ziegenbalgs ideer om hinduismen også at være ret forud for sin tid og leder nærmest tanken hen på opkomsten af den tidlige indologi i slutningen af århundredet. Senere i 1800-tallet og

i 1900-tallet er imidlertid flere af disse upublicerede værker blevet udgivet. Sammen med Ziegenbalgs øvrige skrifter er de indenfor forskningen i de seneste år blevet genstand for en ikke ringe interesse fra især indologisk og missionsvidenskabelig side.⁴

Også Poul Isert repræsenterede en modernitet i forhold til sin samtid i slutningen af 1700-tallet. Han var som naturvidenskabsmand påvirket af oplysningstidens ideer og blev under opholdet i Vestafrika i årene 1783

3. Sidstnævnte gælder for Ziegenbalg 1711, 1713, 1930.

4. Nørgaard 1985, Dharmapal 1982, 1984, Halbfass 1981.

Paul Erdmann Isert's,
ehemahl. königl. dänisch. Oberarzte an den Besitzungen
in Afrika,
Reise nach Guinea
und den
Caribäischen Inseln in Columbien,
in Briefen an seine Freunde beschrieben.

Akräisches Frauenzimmer. Friderich sc.
S. 186.

Kopenhagen, 1788.
Gedruckt bey J. S. Morthorst, wohnhaft in der Pilestræse
No. 11. Litt. B.

Titelbladet til Poul Iserts bog fra 1788.

til 1789 tilligemed grebet af abolitionismetanken. Hans skrifers samtidige popularitet i Danmark må således anses for at være af betydning for den hjemlige debat omkring af-

skaffelse af slaveriet i de danske kolonier og for den endelige vedtagelse af den danske antislavehandelslov i 1803 – den første af sin art blandt de europæiske kolonisationer.⁵

5. For en analyse af abolitionismen se Sypher 1969. Ang. den danske anti-slavehandelsdebat se Green-Pedersen 1979.

Iserts bog »Reise nach Guinea und den Caribäischen Inseln in Columbien, in Briefen an seine Freunde beschrieben« udkom i 1788. Den vakte som sagt interesse også i udlandet og blev i årene frem til 1800 genudgivet i en redigeret tysk udgave og oversat til dansk, hollandsk, fransk og svensk.⁶

Iserts botaniske og »etnografiske« optegnelser fra Vestafrika anses idag for at indeholde mange værdifulde videnskabelige oplysninger, og fra litterær side har også to af nutidens romanforfattere ladet sig inspirere af Iserts utopiske ideer og hans farefulde færd på Guldkysten af Afrika.⁷

Ved Ziegenbalg og Isert er der tale om en række paralleller dels ved deres liv og dels ved deres forestillinger om de indfødte, kulturer, som de mødte i henholdsvis Indien og Afrika.⁸

Begge kom de fra nogle hjemlige, førende intellektuelle miljøer, og det var især henvendt til disse, at de skrev om deres møde med kulturerne i Vestafrika og Indien.

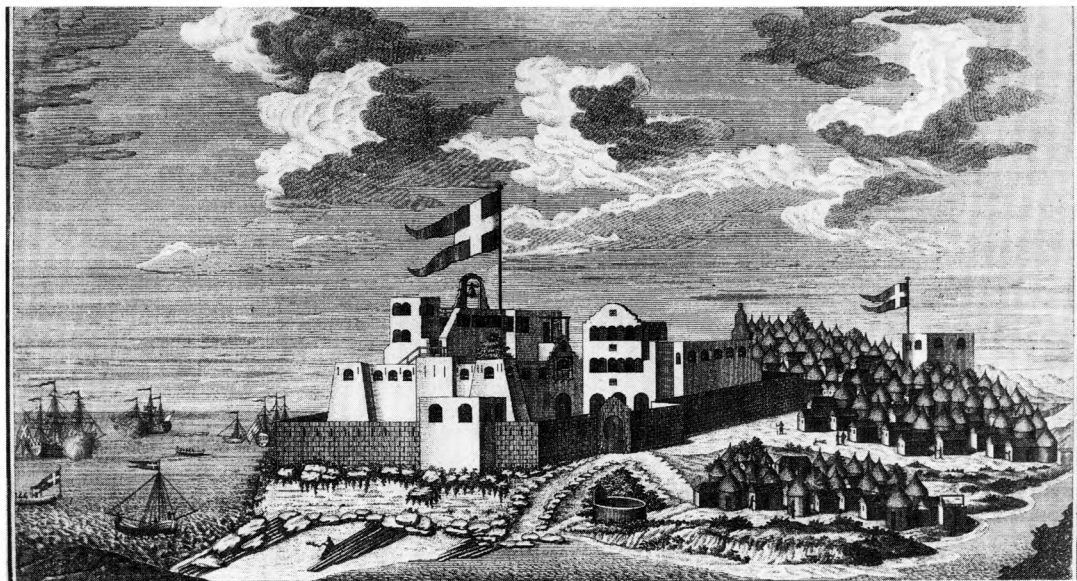
Inden sin afrejse til Guldkysten færdedes Poul Isert i de øverste intellektuelle kredse i 1770'ernes og -80'ernes København. Her traf han jævnlige greverne Schimmelman, Moltke, Reventlow m.fl., der bl.a. var direktører i det danske handelsselskab, der drev de danske besiddelser i Guinea. Kredsen repræsenterede den tids førende danske intellektuelle, der i København ivrigt diskuterede oplysningsfilosoffen Rousseaus ideer, samtidig med at de havde penge investeret i den af-

rikanske slavehandel og ejede sukkerplantager i dansk Vestindien.⁹

Ziegenbalg havde i Halle i Tyskland gennemgået et teologisk studium, hvor han bl.a. var blevet undervist af den indflydelsesrige August Herman Francke, professor i græsk og orientalske sprog og en af pietismens medstiftere. Stærkt i modstrid til hovedparten af den ortodokse protestantisme anså man indenfor dette pietistiske universitetsmiljø omvendelsen af de såkaldte hedninge som en nødvendig ledsagende omstændighed ved »vækkelsen« af den kristne tro og levevis blandt Europas kristne. Gennem praktisk social-religiøs arbejde opbyggedes i Halle et forsorgsarbejde, som kom til at virke som direkte forbillede for Ziegenbalgs mission i Tranquebar. Det var den danske konge Frederik IV, der inspireret af denne tyske pietisme tog initiativ til, at der skulle sendes missionærer ud til kolonien Tranquebar for at omvende hans indiske undersåtter til kristendommen. Ziegenbalg og en kollega mere blev af snørklede veje udvalgt til at skulle være de to første missionærer, og blev fra Tyskland hentet til Danmark, hvor de blev ordineret som danske præster og sendt til Tranquebar i 1706.¹⁰

Ikke alene Ziegenbalg men også Isert var oprindelig af tysk herkomst. Dette kan imidlertid ikke betragtes som et særegent træk, idet dette gælder mange af de udsendte i dansk regi især i det 17. og 18. århundrede.¹¹ Men Isert og Ziegenbalg arbejdede med hver deres

-
6. Isert 1788, 1790a, 1790b, 1793, 1795, 1797. En forkortet dansk udgave, redigeret af I. Raunkjær udkom i 1917.
  7. Hepper 1976, Kwamena-Poh 1973, Hansen 1972, Lindemann 1942, 1948.
  8. Følgende tekst er en bearbejdet udgave af en forelæsning, »Tropiske forestillinger: Danskere i Vestafrika og Indien«, holdt ved Etnografisk forenings årsmøde, den 23. maj 1986.
  9. Degn 1974, Debrunner 1959 s. 72. Danmark havde besiddelser på Guldkysten af Afrika fra 1657–1850, hvor de solgtes til England, se Justesen 1980.
  10. Beyreuther 1957, Pedersen 1945 og Stampe 1955. Tranquebar var en dansk koloni fra 1620–1845, hvor den blev solgt til England, se Feldbæk 1980 og Fihl 1984.
  11. Derfor er det også vanskeligt i denne fase af Danmarkshistorien at tale om en bestemt dansk mentalitetshistorie vedrørende vores opfattelse af de fremmede kulturer. Ofte var det portugiserjøder, hollændere eller tyskere, der var de drivende kræfter bag den begyndende danske oversøiske ekspansion. Dette må anses for at få betydning for udvælgelsen af de folk, der endelig skulle sendes ud til kolonierne. Dertil kommer, at kongens enevældige status, først lige var etableret, og den danske nationalisme eller identitetsfølelse, som vi kender den idag, var endnu på sit indledende stade. Langt størsteparten af befolkningen kunne hverken skrive eller endog læse de her omtalte rejseberetninger. Derfor må der være god grund til at mene, at der har eksisteret flere forskellige opfattelser af fremmed kultur afhængig af det samfundslag, man tilhørte, og afhængig måske også af den geografiske lokalitet i landet.

Det danske fort Christiansborg i Accra på Guldkysten, hvor Isert som kirurg havde til opgave at tilse de udsendte i den danske kolonitjeneste samt at vurdere slavernes sundhedstilstand, før en pris kunne fastsættes. Efter kobberstik i L. F. Rømers bog fra 1760.

opgave i danske kolonier og formidlede deres viden om og erfaringer med »de fremmede« til en interesseret dansk offentlighed. Opholdet i kolonierne viste sig imidlertid for begge at blive ret så skæbnesvangert, idet de her selv mødte døden, men heller ikke dette kan siges at være noget enestående eksempel, idet det ikke var så få udsendte, der ret hurtigt efter deres ankomst til disse fremmede himmelstrøg bukkede under for diverse tropesygdomme.

Ved deres ankomst til henholdsvis Indien og Guinea er både Ziegenbalg og Isert præget af stor åbenhed og betagethed af alt det fremmedartede, de møder. Ziegenbalg fremsøger følgende om sit førstehåndsindtryk af den tamilske kultur:

»De fleste kristne i Europa er vel af den mening, at de malabariske hedninger er et ret barbarisk folk, som ingenting ved om den eneste sande Gud eller om andre kundskaber og gode skikke eller moralske dyder. Det skyldes imidlertid, at de europæere,

som har været blandt malabarerne, ikke ret har forstået deres sprog endsig læst deres bøger, men gjort deres slutninger efter det udvortes skin. Sådan må jeg også tilstå om mig selv, at i begyndelsen, da jeg kom til disse hedninger, kunne jeg ikke indbilde mig, at deres sprog var et regelmæssigt sprog eller deres liv et borgerligt indrettet menneskeliv, i stedet gjorde jeg mig allehånde falske forestillinger om deres gjøren og laden, som om der blandt dem hverken var nogen borgerlig lov eller moralkodex. ... Såsnart jeg imidlertid fik en smule kundskab om deres sprog, så opdagede jeg, at der hos dem på deres facon bliver doceret ganske fortrinligt over de selvsamme filosofiske discipliner, som der forelæses over blandt Europas lærde, endvidere, at de har en ordentligt nedskrevet lov, hvorudfra alle teologiske spørgsmål må bevises og demonstreres. Herover forundrede jeg mig meget og fik en stor lyst til at blive grundigt underrettet om deres hedenskab gennem deres egne skrifter«. ¹²

12. Ziegenbalg 1718, I s. 44. Se også Ziegenbalg 1711 s. 12. – Citaterne fra Ziegenbalg og Isert er oversat fra tysk af forf.

Om sit første møde med afrikanerne ved landingen ud for den danske fæstning Christiansborg i Accra fortæller Isert:

»Det var næsten aften, da vi kom i land. Gud! hvor forunderligt forskelligt fandt jeg ikke dette sted fra det, jeg forlod for seksten uger siden. En ny himmel, en ny jord, nye mennesker, dyr og planter! Alt omkring mig her er smukt, meget smukt! Men måske ser jeg det kun således, fordi det er mig nyt? Men hele den menneskelige natur er jo på samme måde syg af nysgerrighed, denne i menneskeheden indgroede drift, hvorfor skulle jeg skamme mig over den? Negerne af begge køn ønskede mig velkommen, hvor jeg kom«. ¹³

Ziegenbalg afviger fra Isert i sin forklaring af den kulturelle variation i verden. For Ziegenbalg er forskellen mellem »os« og »dem« en forskel mellem de kristne europæere og de malabariske hedninger. Hans ideer om hinduismen bygger på forestillingen om en »oprindelig« og »naturlig« gudsenhed bag tilsynskomsten af de mange hinduguder. Der eksisterer blandt hedningerne i Tranquebar en såkaldt »sand viden« om Gud. ¹⁴ At indernes religion er forskellig fra den kristne henføres til, »hvor meget disse hedninger lader sig forblænde af djæveln og forføre til overtro«, og læren om de mange guder anses for at være »alene et af de forføriske poeters mange opdigtede fabelværker«. ¹⁵

Den kulturelle erfaring med fremmedheden, som Ziegenbalg formidler i sine skrifter, er kombineret med refleksioner over hans egen kulturelle og religiøse baggrund. Han forsøger således at trænge ind bag hinduernes verdensopfattelse og at sammenligne den med den europæiske. Han fører spekulationer over hedningernes specielle syndsopfattelse, der beskrives som modsat den kristne, idet al synd indenfor det hinduistiske tankesystem

også er gudsskabt ligesom alt »det gode«. For at kunne trænge ind i hinduernes associationshorisont og derved lettere at kunne omvende dem til kristendommen, gøres forskellige modstillede begreber som f.eks. sandhed-løgn, gud-djævel, synd-frelse, himmel-helvede m.fl. til genstand for ret grundige, »semantiske« og hermeneutiske undersøgelser. ¹⁶

Han opregner forskellige former for syndsforladelse eller frelse indenfor hinduismen, og de sammenlignes med den kristne-lutherske vej til frelse. Paralleller opstilles mellem den hinduistiske og den kristne læres yderste modsætninger eller modstillinger, nemlig frelse og fortabelse. Han finder her, at det »semantiske« indhold af begreberne »det gode« og »det onde« stemmer overens. Derimod støder det kristne og hedenske religions-system sammen med hensyn til opfattelsen af de såkaldte »fattiges fortjenester« og deres nærhed eller fjernhed fra frelse. Han opgør bl.a. forskellen til, at i kristendommen fører fattigdom til frelse, mens det ifølge hedningernes karma-opfattelse er udtryk for fordømmelse og synd. ¹⁷

Hos Isert er den kulturelle erfaring med fremmedheden i langt højere grad end hos Ziegenbalg kombineret med et syn på hans egen kultur som en civilisation. Til beskrivelsen af forskellen mellem »os« og »dem« anvender Isert også andre begreber end Ziegenbalg gjorde i Indien ca. 60 år forinden. Isert bruger hertil det modstillede begrebspar »den hvide race« versus »den sorte race«, som for ham langt hen ad vejen er synonyme med civilisation og primitivitet.

Kulturvariationen forklarer Isert ved eksistensen af forskellige naturbetingelser og muligheder, men der er dog tale om en fælles oprindelse for menneskehedens racer. Herved adskiller han sig fra flere af hans samtidige »etnografiske« kollegaer, der mener, at afrikaneren er så forskellig fra »os«, at der må være tale om en egen oprindelse. Nogle af

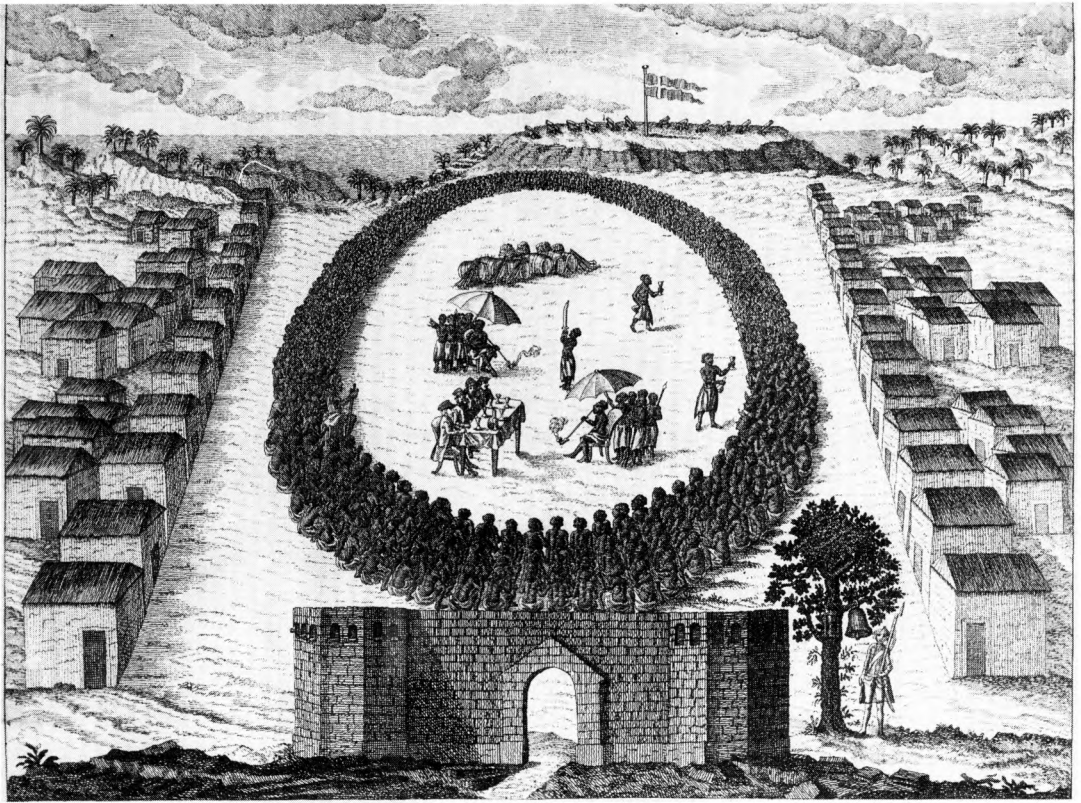
13. Isert 1788 s. 17f.

14. Ziegenbalg 1711 s. 44f, 79, 167ff, 176.

15. Ziegenbalg 1711 s. 62, 91f.

16. Ziegenbalg 1711 s. 67ff, 90ff, 153ff, 160ff, 167ff, 172ff.

17. Ziegenbalg 1711 s. 67ff, 76ff, 90ff, 160ff, 176.

Før guvernør J. A. Kiøges felttog mod Awuna, afholdes krigsråd mellem danskerne og forskellige afrikanske ledere ved anlagget »Kongestenen«. Isert deltager som kirurg i dette »vellykkede« felttog. Efter kobberstik i P. Iserts bog fra 1788.

propagandisterne for den afrikanske slavehandel taler ligefrem om »negeren« som en afart af abeslægten.¹⁸

Isert er den moderne naturvidenskabsmand, der foruden at indsamle ny viden om blomster og dyr også ser på naturens »gode« og »slette« indflydelse på menneskekulturen. Der skulle således være en nær sammenhæng mellem f.eks. »en stor legemsbygning«, og

hvad han kalder en »gudløs opførelse«, mellem et fortryllende klima, en rig paradisisk natur på den ene side og på den anden side afrikanernes uberørte og ædle kultur, deres barnlige opførelse og deres liv med de mange fornøjelser. Forestillingen om »den ædle vilde« er hos Isert gennemgribende i hans formidling af den afrikanske kultur til det europæiske/danske publikum.¹⁹

18. Ønsket om at klassificere »naturen« i et rationelt videnskabeligt system er fremherskende hos Isert, ligesom hos mange af hans samtidige biologiske teoretikere. Det forekom selvfølgelig at undersøge også »menneskeheden« ved at opgøre antallet af menneskelige racer og arrangere dem kvalitativt i forhold til hinanden. Spørgsmålet om menneskeheden oprindelse var nært forbundet med denne problematik og diskussionen markeredes af både en såkaldt »monogenetisk« og en »polygenetisk« position. Ang. Iserts tanker om menneskeheden fæles oprindelse se, 1788 s. 201f. Jfr. også Curtin 1964 s. 40ff. I de fleste af samtidens danske rejseberetninger omtales slavesystemet som en selvfølge se f.eks. Haagensen 1758, Rask 1754 og Rømer 1760. Sidstnævnte bog er forsynet med en »Fortale til Læseren« skrevet af Erik Pontoppidan, der direkte taler for en vedholdelse af den danske slavehandel ud fra et teologisk synspunkt. Jfr. også Green-Pedersen 1794.

19. Isert 1788 s. 70, 226f, 236ff, 287.

I Ziegenbalgs beskrivelser af tamilerne er denne utopi om eksistensen af det uberørte og ædle ikke tilstede, skønt »hedningernes« fortrin frem for de kristne ofte fremføres. Hvad man selvfølgelig kan forvente af hans formidling af den indiske kultur til religiøse kredse i Europa, så fordømmer han deres »hedenske« skikke. Men han giver samtidig udtryk for en dyb beundring af deres retskafne, regelbundne tilværelse, levet i overensstemmelse med de hinduistiske principper. Undervejs i hans mange skrifter udstødes ret så mange hjertesuk over, at ville de kristne i Europa blot efterleve de bibelske forskrifter ligeså dydigt som disse »hedninger« efterlever deres, så var Guds Rige rykket langt nærmere. Der er således ikke megen vildhed eller primitivitet over de hinduer, som Ziegenbalg beskriver.²⁰

Iserts syn på afrikanerne som »ædle vilde« kommer især til udtryk i beskrivelserne af hans rejse til Aquapem i indlandet. Han fortæller: »Aquapim-folket lever endnu næsten som den første uskyld i paradiset«. De lever endnu som lykkelige, ufordærvede »ædle vilde«.²¹

Et sted i Iserts beretning får filosofen Rousseau direkte et par ord med på vejen. Fortællingen drejer sig om en episode, hvor Isert efter ankomsten til dansk Vestindien er gået ind på en hvid planters besiddelse for at indsamle sjældne planter, og han jages bort af »Mesterknægten« med en serie forbandelser. Efter beskrivelsen af dette, fremfører Isert:

»Oh, Rousseau, Rousseau, hvor ringe bliver dog her din sunde lære agtet! Du, der ikke engang kan affinde dig med, at mennesket tillades for sig selv at nyde frugterne af den jord, som han selv har dyrket, kan her se et eksempel på, at egennyttheden kan gå så vidt, at mennesket ikke engang tillader en vandrers fod at betræde sin ager!

Møde mellem europæere og afrikanerne på Guldkysten. Stik i den hollandske udgave fra 1797 af Iserts bog.

Hvilken forskel er der ikke mellem denne mands opførsel – en mand, der bærer min hudfarve, en kristen! – og så den vilde neger på Guldkysten! Den første forbød mig at gå på sin jord, mens den anden rydder sten og grene væk fra min vej, så jeg ikke skal komme til skade«.²²

Hverken Isert eller Ziegenbalg har meget til overs for den europæiske kultur. Isert mener, at europæerne i Vestafrika spiser alt for meget kød, det varme klima taget i betragtning, de drikker for meget, og de behandler slaverne

20. Ziegenbalg 1711 s. 12, 75, 79.

21. Isert 1788 s. 287, 296f.

22. Isert 1788 s. 349. Det er nok især denne passus, der har fået Debrunner (1959 s. 73, 75) til at karakterisere Isert som en Rousseau-elev og at betegne hans billede af Afrika som natursværmerisk og romantisk rosenrødt.

dårligt. Desuden kritiserer han den danske kolonimagts indblanding i de afrikanske stammekrige.²³

Også i Ziegenbalgs skrifter er der en god portion civilisationskritik at hente. I Tranquebar levede han mere eller mindre i et åbent modsætningsforhold til kolonisterne. Det kom endog så vidt, at Ziegenbalg af den danske kommandant blev kastet i fængsel nogle måneder anklaget for at stifte social uro blandt koloniens indfødte befolkning.²⁴

Ziegenbalg og Isert har imidlertid forskellige mål med deres kritik af europæerne. For Ziegenbalg udgør de med deres dårlige og ugudelige levemåde en hindring for missionens gennemslag hos hinduerne, og for Isert repræsenterer europæerne de negative sider i afrikanernes kultur. Han siger f.eks.:

»Det er således de oplyste nationer, europæerne, de kristne, der har undervist negerne ud i det syndige.«²⁵

Mens Isert således henfører de afrikanske stammekrige, slavehandlen m.v. til europæernes dårlige indflydelse, mener Ziegenbalg derimod ikke, at de »negative« træk ved hindukulturen skal lægges europæerne til last. I stedet fremføres disse hedningers lette »påvirkethed« af Satan, Brahminerne og de »forfærdelige« gamle hinduprofeter.²⁶

Isert og Ziegenbalg har også forskellige sigter med deres beretninger. Isert skriver i forordet til sin bog:

»at det burde være enhver historisk interesseret forfatters fornemste opgave, at optegne vilde folks sæder og skikke. – Et århundrede, måske mer, og dette folk består ikke mere, eller er i det mindste grundigt forandret.«²⁷

Der skal således samles viden ind om disse »ædle vilde«, før det går hen og bliver for sent, før kontakten med europæerne fordærver disse samfund.

Ziegenbalg har umiddelbart et andet mål med sine beretninger, eller rettere sagt, han har flere:

»For det første, at mine efterfølgere til enhver tid måtte have noget sikkert at holde sig til, ud fra hvilket de, uden den samme anstrengelse, som jeg har måttet sande, kan erkende disse hedningers leveregler. Er man dernæst i stand til på deres eget sprog at påpege og tilbagevise deres falske læresætninger ved hjælp af kristendommen, så bliver de både overbevist om den kristelige læres sandhed og falskheden i deres afgudsdyrkelse.«²⁸

For Ziegenbalg drejer det sig om hurtigst muligt at få indført forandringer i hedningernes såkaldte »ugudelige« liv. Beretningerne om deres kultur og religion skulle tjene som oplysning for kommende missionærer. Et grundigt kendskab til hinduismen ville ifølge Ziegenbalg gøre det lettere for hans efterkommere at trænge ind bag hindupræsternes ideologiske forsvar og således tilbagevise hinduismen på dens egne præmisser. Desuden indeholdt beretningerne et vigtigt budskab til kristne i Europa om at leve mere i overensstemmelse med det kristne budskab, når de nu fik at høre om disse hedningers liv, der var at foragte for deres »djævelske påvirkethed«, men at ære for deres såkaldte »retlevnedhed«.²⁹

Med sine grundige beskrivelser og analyser af det indiske religionssystem kom imidlertid Ziegenbalg med flere af sine skrifter i klar modvind hos de missionskredse, der støttede

23. Isert 1788 s. 223f, 258ff, 307, 332ff.

24. Nørgaard 1977, 1985, Feldbæk 1980 s. 91.

25. Isert 1788 s. 224.

26. Ziegenbalg 1711 s. 62, 90f.

27. Isert 1788, Vorbericht.

28. Ziegenbalg 1711 s. 12.

29. Ibid.

ham i Europa. Han fik den besked, at man ikke havde sendt en missionær ud til Indien for, at han skulle studere hinduismen og dernæst ligefrem medvirke til en oplysning om denne hedningereligion i Europa.³⁰

Afsluttende bemærkninger

Bartholomäus Ziegenbalg og Poul Isert repræsenterer hver på sin måde en vældig interesse i tiden for at beskrive og forstå de fremmede kulturer, de møder i henholdsvis Indien og Vestafrika.³¹ Ziegenbalg forbliver indenfor den bibelske kosmologi. Han sætter ikke spørgsmålstegn ved Biblens tidsopfattelse, skønt mange af hans ideer om hinduismen kan siges at pege direkte frem mod romantikken og den tidlige indologi. Denne opstår på omtrent samme tid, hvor Isert til gengæld sidder og skriver på sin beretning fra Guld-kysten. Isert præsenterer sin samtid for den »ædle vilde« i de danske kolonier og leverer et skoleeksempel på oplysningstidens opfattelse af de »vildes« evolutionære placering i forhold til den europæiske civilisation.

Den kulturelle mangfoldighed i verden forstod både Isert og Ziegenbalg i en tidlig dimension. At »de fremmedes« sæder og skikke varierede fra de europæiske blev opfattet som udtryk for mere en historisk end en rumlig, geografisk distance.

Dette syn var vel i og for sig også kun at forvente hos missionær Ziegenbalg, der med sin socio-religiøse baggrund stadig her i begyndelsen af 1700-tallet var orienteret mod en mytisk fortid med Biblen som ramme for inkorporeringen af »de fremmede« i det europæiske verdensbillede. For ham må forholdet mellem nutid og datid siges at kunne bruges til at forklare menneskehedens fælles oprindelse, identitet og kulturelle enhed. Om ikke »hedningerne« engang tilbage i fortiden havde haft del i Guds sande lære, så befandt

de sig nu så at sige i forrummet til Gud. De var – temporalt udtrykt – endnu ikke kristne.

Denne tidlige spænding mellem betegnelserne »kristne« og »hedninger«, som er de modbegreber, som Ziegenbalg anvender i sin beskrivelse, og som indebærer en opløsning af den nulevende europæiske modpart, findes kun i modificeret grad mellem de betegnelser, læge Isert benytter sig af. Dette har at gøre med et anderledes syn på forholdet mellem nutid og datid. »De primitive« opfattes af Isert i det store hele som nulevende repræsentanter for vore egne afdøde forfædre. Modsætningsparret »primitiv-civiliseret« må nærmest siges at repræsentere naturlige konstanter, der dog beklageligt nok var i færd med at opløses på grund af den vestlige indflydelse. Spørgsmålet om »de primitive« kulturer ifølge Isert indeholder naturlige, iboende kim til udvikling mod »det civiliserede«, må dog stå åbent hen.

Ziegenbalg mente klart at se djævlens indflydelse hos »hedningerne«. Lunefuldhed, barnlig føjelighed, frygtløshed og den tilfældige egenskab til at forgude alt og intet var karaktertræk, der i tiden ofte blev forbundet med djævlens. En del af indholdet af Ziegenbalgs hedningebegreb må siges at stemme overens med disse karaktertræk. Som gammelt indhold – blot i et nyt begreb – kan dette også på flere måder anses for at leve videre i Iserts begreb om »det primitive«.

Iserts brug af historien eller med andre ord hans syn på forholdet mellem nutid og datid var imidlertid en anden end Ziegenbalgs, hvis folkebeskrivelser kan opfattes som et aspekt af »vores« og »deres« fælles historie. Isert derimod bruger »de fremmede« til en fortolkning af vores historie, af vores egen fortid. I denne holdning ligger begyndelsen til i den europæiske bevidsthed at assimilere de fremmede folk og kulturer som allerede kendte trin eller stadier i den evolutionære udvikling, hvorved disse kulturer som synkrone studieobjekter blev berøvet deres egen historie.

30. Lehmann 1955 s. 56.

31. Om opfattelsen af fremmede folk og kulturer i andre danske rejseberetninger, se Fihl 1986 og 1987.

Litteratur

- Beyreuther, E.: August Herman Francke und die Anfänge der ökumenischen Bewegung. Hamburg 1957.
- Curtin, Ph.D.: The Image of Africa. British Ideas and Action, 1780–1850. Vol 1. Madison 1964.
- Debrunner.: Ein Rousseau-Schüler in Afrika. Evangelisches Missions-Magasin, Neue Folge c III. Basel 1959.
- Degn, C.: Die Schimmelmanns im atlantischen Dreieckshandel. Gewinn und Gewissen. Neumünster 1974.
- Dharmapal, G.: La Religion des Malabars. Imensee 1982.
- Bartholomäus Ziegenbalg and the Foundation of the Tranquebar Mission. Zeitschrift für Missionswissenschaft und Religionswissenschaft. 1984.
- Feldbæk, O.: Kolonierne i Asien. I Feldbæk og Justesen: Kolonierne i Asien og Afrika. København 1980.
- Fihl, E.: Some Theoretical and Methodological Considerations on the Study of Danish Colonialism in Southeast India. FOLK, vol. 26. 1984.
- Danske rejsebeskrivelser fra 1600–1850. Opfattelsen af »de fremmede«. Årsskrift for Etnografi 1984/85. 1986.
- Paradisets Have. Jordens Folk (under udgivelse). 1987.
- Green-Pedersen, S.: Negro Slavery and Christianity. Transactions of the Historical Society of Ghana, vol. XV. Legon. 1974.
- The Economic consideration behind the Danish Abolition of the Negro Slave Trade. Gemery, H. A. & Hogendorn, J. S. (eds): The uncommon Market: Essays in the Economic History of the Atlantic Slave Trade. London. 1979.
- Haagensen, R.: Beskrivelse over Eylandet St. Croix i America i Vest-Indien. København 1758.
- Halbfass, W.: Indien und Europa. Basel 1981.
- Hansen, T.: Slavernes Kyst. København 1972.
- Hepper, F. N.: The West African Herbaria of Isert and Thonning. Kew 1976.
- Justesen, O.: Kolonierne i Afrika. I Feldbæk og Justesen: Kolonierne i Asien og Afrika. København 1980.
- Isert, P. E.: Reise nach Guinea und den Caribäischen Inseln in Columbien in Briefen an seine Freunde beschrieben. København 1788.
- Neue Reise nach Guinea und den Caribäischen Inseln in Amerika in den Jahren 1783 bis 1787, nebst Nachrichten von dem Negerhandel in Afrika. Berlin 1790a.
- Poul Erdmann Iserts Reise til Guinea og de Caribæiske Øer. Samling af de bedste og nyeste Reisebeskrivelser, III del. København 1790b.
- Voyages en Guinée et dans les îles Caraïbes en Amerique. Tires de sa correspondance avec ses amis. Paris 1793..
- Bref om Guinea-Kusten och Caribiske Öarne. Stockholm 1795.
- Reize van Kopenhagen naar Guinea, en van daar naar de Westindien en de Caribische Eilanden in Amerika. Amsteldam 1797.
- Iserts Breve fra Dansk Guinea 1783–87. I. J. Raunkjær (ed). København 1917.
- Kwamena-Poh, M. A.: Government and Politics in the Akuapem State 1730–1850. London 1973.
- Lehmann, A.: Es begann in Tranquebar. Berlin 1956.
- Lindemann, K.: Huset med det grønne træ. København 1942.
- Gyldne kæder. København 1948.
- Nørgaard, A.: Tranquebarmissionens tidlige historie. Kirkehistoriske Samlinger. København 1977.
- Tranquebarmissionen (Disputats in manus), del II. 1985.
- Pedersen, J.: Fra Brydningen mellem Orthodoksi og Pietisme. København 1945.
- Rask, J.: En kort og sandfærdig Rejsebeskrivelse til og fra Guinea. Trondhjem 1754.
- Römer, L. F.: Kysten Guinea. København 1760.
- Stampe, L.: Trankebarsmissionens hjemlige baggrund. Nordisk Missionstidsskrift. 1955.
- Sypher, W.: Guinea's captive Kings: British Antislavery Literature of the XVIIIth Century. New York. 1969.
- Ziegenbalg, B.: Propagation of the Gospel in the East. London. 1709.
- Ausführliche Beschreibung des Malabarischen Heidenthums. 1711. W. Caland (ed): Ziegenbalgs Malabarisches Heidenthums. Amsterdam 1926.
- Genealogy of the South-Indian Gods 1713. G. J. Metzger (ed). New Delhi 1984.
- Der Königlich Danischen Missionarien aus Ost-Indien eingesandte ausführliche Berichte. (»Hallische Berichte«) Halle. (Uddrag). 1718ff.
- Thirty-four Conferences between the Danish Missionaries and the Malabarian Bramans in the East Indies. London 1719.
- Several Letters relating to the Protestant Danish Mission at Tranquebar in the East Indies. London. 1720.
- Kleinere Schriften. W. Caland (ed). Verhandlungen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, afdeeling Letterkunde. Nieuwe Reeks, Deel XXIX, no. 2. 1930.